

DOI: 10.5613/rzs.43.1.3
UDK: 2:159.923.5-053.4
372.3:2
37.018.1:2
373.24:2
Izvorni znanstveni rad
Primljeno: 6. 4. 2013.

Neformalna i formalna religijska socijalizacija u ranom djetinjstvu: veze i paradoksi

Željko BONETA, Željka IVKOVIĆ

Učiteljski fakultet u Rijeci, Sveučilište u Rijeci, Hrvatska
zeljko@ufri.hr

Marina ŠANKO-BRLETIĆ

Dječji vrtić »Orepčiči«, Kraljevica, Hrvatska

U tekstu se problematizira nesklad između većinski raširenoga obiteljskog religijskog ozračja u hrvatskom društvu i skromnoga uključivanja djece u program odgoja u vjeri (POUV) u dječjim vrtićima. Polazi se od klasične teorije socijalizacije koja primjerenije objašnjava inicijaciju djeteta u religijsku zajednicu od teorija religijskog kapitala (Iannaccone) i religijskih sklonosti (Sherkat). Provedeno je terensko anketiranje na uzorku od 257 roditelja djece koja polaze vrtiće na području Grada Rijeke. Uzorak je uključivao dvije skupine ispitanika: roditelje čija djeca polaze redoviti program te roditelje čija djeca polaze POUV. Istraživane su razlike između dviju skupina roditelja u: općim indikatorima religioznosti; iskustvu religijske socijalizacije u njihovu djetinjstvu; religijskoj socijalizaciji vlastite djece; obiteljskom religijskom ozračju; motivima upisa i zadovoljstvu POUV-om, odnosno interesu da se djecu uključi u njega; te prihvatljivom načinu institucionalizacije POUV-a. Uočena je većinska raširenost indikatora opće religioznosti i religijske obiteljske socijalizacije u objema skupinama. Roditelji čija su djeca uključena u POUV u svim su indikatorima religiozniji, a ključni prediktor upisa u program jest redovito prisustvovanje crkvenim obredima. Istraživanje je otkrilo četiri paradoksa prisutna u istraživanoj populaciji. Prvi je suprotnost između većinski proširenih pokazatelja religioznosti i relativno skromne participacije djece u POUV-u. Drugi je suprotnost između većinske religijske obiteljske socijalizacije djece i manjinske spremnosti roditelja da ih uključe u POUV. Treći, i najveći paradoks, jest promjena roditeljskog stava pri upisu izbornog predmeta vjeronauka u osnovnoj školi. Četvrti se odnosi na (ne)dosljednost transmisije religijske socijalizacije. Zaključak je da je dio roditelja zainteresiran za formalnu religijsku socijalizaciju svoje djece, ali većina ispitanika u predodžbu formalne religijske socijalizacije svoje djece ne uključuje POUV u vrtićima.

Ključne riječi: religijska socijalizacija, obiteljsko religijsko ozračje, program odgoja u vjeri u dječjim vrtićima, transmisija religioznosti

Uvod

Usvajanje religijskih vjerovanja i obrazaca ponašanja vrlo je često sastavni dio primarne socijalizacije, koja se u djetinjstvu osobe najintenzivnije odvija u obitelji. Uz tu neformalnu razinu, religijska se socijalizacija odvija i formalno unutar religijskih organizacija (npr. župni vjeronauk) i odgojno-obrazovnih ustanova (npr. vjeronauk u školama). Formalni religijski odgoj izvan religijskih organizacija za većinu djece u hrvatskom društvu započinje ulaskom u osnovnu školu, a za manji dio djece već u predškolskim ustanovama. Predškolski religijski odgoj u posljednjih se dvadesetak godina odvija u dijelu javnih vrtića, vrtića čiji su osnivači religijske organizacije i privatnih vrtića. Formalni religijski odgoj u odgojno-obrazovnim institucijama podliježe općim standardima odgojno-obrazovnog procesa s definiranim planom i programom, školovanim odgajateljima/učiteljima i pripremljenim nastavnim materijalima. Prije petnaestak godina pokrenuta je inicijativa za uvođenje programa odgoja u vjeri (POUV) u sve javne vrtiće. Realizacija te inicijative, promatrana kroz broj vrtića koji je danas provode i broj djece uključene u POUV, umnogome zaostaje za vjeronaučnom nastavom u osnovnim i srednjim školama. Prema podacima Ministarstva znanosti, obrazovanja i sporta Republike Hrvatske POUV se u 2011./2012. pedagoškoj godini provodio u pedesetak vrtića čiji su osnivači vjerske organizacije, u četvrtini javnih vrtića te u dijelu privatnih vrtića. Prema istom izvoru, u katolički vjerski odgoj bilo je uključeno približno svako deseto dijete koje pohađa predškolske ustanove.¹ Primjerice, u gradu Rijeci djeluju dva vrtića kojima je osnivač Katolička crkva, a POUV se izvodi i u pet skupina javnog vrtića kojem je osnivač Grad Rijeka te u jednom privatnom vrtiću. Prema podacima Ureda za državnu upravu u 2010./2011. pedagoškoj godini 9,42% vrtićke djece u Rijeci pohađa POUV, što se podudara s postotkom na razini države. U tom se kontekstu nameću dva pitanja: *Koji su razlozi nesklada između većinske religioznosti u hrvatskom društvu i relativno skromnog uključivanja djece u POUV u vrtićima?* Drugo pitanje koje nadilazi okvire ovog rada jest: *Koji su razlozi nesklada između uključenosti djece u odgoj u vjeri u vrtiću i osnovnoj školi?* Naime, udio djece koja participiraju u vjeronauku drastično raste (gotovo 9 puta) ulaskom u osnovnu školu. Postotni udio učenika uključenih u program vjeronauka u primarnom obra-

¹ Usporedi <http://public.mzos.hr/Default.aspx?sec=2195>.

zovanju najviši je, uz krštenje, od svih indikatora religijske socijalizacije.² Participacija djece u POUV u vrtićima (još uvijek) nije masovnih razmjera koje ima nastava vjeronauka u primarnom i sekundarnom obrazovanju.

Religija se neprijeporno ubraja među društvene fenomene koji su vrlo sustavno i sveobuhvatno problematizirani u hrvatskoj sociologiji.³ Hrvatski su sociolozi religije u proteklih četrdeset pet godina problematizirali većinu relevantnih teorijskih i empirijskih tema unutar discipline. Društvene su mijene neke teme gurale u prvi plan, dok su druge doticane onoliko koliko su tangirale goruće probleme. Religijska socijalizacija nedvojbeno pripada među ove druge, marginalno obrađene teme u hrvatskoj sociologiji religije. Disproporcija između većinski proširene religioznosti i relativno malog broja djece upisane u POUV u vrtićima, kao i zapostavljenost te teme unutar hrvatske sociologije religije motivirala nas je da krenemo u istraživanje obilježja religijske obiteljske okoline i značajki roditelja koje utječu na njihovu odluku o (ne)upisivanju djece u taj vrtićki program.

Religijska socijalizacija

Klasične sociološke teorije fenomen religijske socijalizacije djece uzimaju »zdravo za gotovo«, podrazumijevajući da se ona odvija kao dio samorazumljivog procesa socijalizacije. Pretraživanjem socioloških baza na internetu otkriva se da su njemu više pozornosti posvetili sociolozi unutar teorije racionalnog izbora (*supply side theory*), koji rabe ekonomijsku paradigmu u razumijevanju društvenog života. Unutar teorije racionalnog izbora razrađena su dva koncepta religijske socijalizacije: teorija adaptivnih preferencija i teorija religijskog kapitala. Laurence Iannaccone, nadovezujući se na Bergera, Colemana i Bourdieua, rabi pojam ljudskoga religijskog kapitala

² Valja naglasiti da u pohađanju vjeronauka postoje znatne regionalne razlike. Primjerice, udio djece uključene u vjeronaučnu nastavu u Primorsko-goranskoj županiji (PGŽ) deset je posto niži od nacionalnog prosjeka (83,12% : 93,57%). PGŽ se po brojnosti polaznika nalazi na pretposljednem mjestu na listi hrvatskih županija, ispred Istarske županije (74,20%). Zanimljiv fenomen, koji svakako zavrjeđuje zasebnu analizu, jest osipanje djece koja pohađaju vjeronauk pri prijelazu iz osnovne u srednju školu. U srednjim školama PGŽ-a postotak učenika koji pohađaju vjeronauk pada na 69,44%, po čemu ona zauzima sedamnaesto mjesto među hrvatskim županijama (Ančić i Puhovski, 2011: 31).

³ Pionirsku ulogu u razvoju hrvatske sociologije religije imali su znanstvenici okupljeni oko Instituta za društvena istraživanja Sveučilišta u Zagrebu (današnji IDIZ) koji krajem šezdesetih godina 20. stoljeća započinju s longitudinalnim empirijskim istraživanjima. Na njih se nadovezuju generacije sociologa religije stasale na poslijediplomskom (danas doktorskom) studiju Filozofskog fakulteta u Zagrebu koji je pokrenut sredinom osamdesetih godina (Zrinščak, 2008: 31).

(*human religious capital*), koji uključuje »vještine i iskustva [...] vjerska znanja, poznavanje crkvenih obreda i doktrine te prijateljstvo sa suvjernicima« (Iannaccone, 1990: 299). Religijski se kapital stječe i razvija roditeljskim odgojem u vjeri, religijskim obrazovanjem u djetinjstvu, religijskom praksom, izloženošću religijskoj tradiciji, uopće religijskim iskustvom te sudjelovanjem u društvenim (obiteljskim, vršnjačkim, susjedskim) mrežama koje obilježava religija i religioznost. Iannaccone smatra da pojedinac nastoji uskladiti svoj religijski kapital s onim drugih članova skupina kojima pripada, ponajprije unutar obitelji. Religijski kapital bitno utječe na kasnije životne odluke pojedinca, primjerice pri izboru bračnog partnera jedan od bitnih kriterija jest komplementarni religijski kapital partnera/ice. Razvijeni obrasci religijskog vjerovanja i ponašanja smanjuju vjerojatnost da će pojedinac tijekom života promijeniti svoju religijsku povezanost u smjeru odabira druge religije ili odustajanja od svake religije (Iannaccone, 2003).

Za teoriju adaptivnih preferencija »religijska socijalizacija je proces u kojem ljudi usvajaju religijske sklonosti« (Sherkat, 2003: 152). Sherkat naglašava da je pojedinčev izbor adaptivan pa, osim o sklonostima usvojenim u procesu socijalizacije, ovisi i o društvenom pritisku, vidljivom kroz nagrade ili kazne koje slijede zbog izražavanja (ne)religioznosti. Mala je vjerojatnost religijske konverzije zbog sklonosti zadržavanja u djetinjstvu usvojenih preferencija. Polazište obiju teorija jest metodološki individualizam, prema kojem su sklonosti i kapital ponajprije proizvedeni u interakciji pojedinaca, a u drugi se plan stavlja uloga struktura.

Ako se polazi iz tih startnih pozicija, slijede poteškoće pri objašnjenju inicijacije pojedinca u religijsku skupinu. Naime, roditelji (u najvećem broju slučajeva) imaju ključnu ulogu u početnim religijskim aktivnostima svoje djece, jer se osnovna inicijacija odvija prije no što dijete može izraziti bilo kakvu (ne)religijsku sklonost. Kao što primjećuje Bruce, usprkos razvijenom »religijskom tržištu«, dijete u najranijoj dobi ima samo jednu opciju, a to je prihvaćanje religije roditelja (Bruce, 1999: 269). Hunsbergerovo i Brownovo istraživanje otkriva da djeca najčešće navode svoje roditelje kao osobe čiji je utjecaj bio presudan na oblikovanje njihovih religijskih uvjerenja (Hunsberger i Brown, 1984). Autori nalaze da obiteljsko religijsko ozračje (*the religious environment*) u djetinjstvu ima veliku ulogu u kasnijem ostajanju u konfesiji roditelja, njegovu napuštanju zbog prijelaza u drugu konfesiju ili odustajanja od religioznosti. Stoga je za razumijevanje primarne religijske socijalizacije, koju najbolje definira sintagma »religioznost bez osobne odlu-

ke«, primjerenije polazište klasična teorija socijalizacije, koja naglašava ulogu agensa i ovisnu poziciju djeteta. Inicijacijom u religijsku zajednicu tek se stvara temelj za izgradnju religijskog kapitala, odnosno pretpostavke razvoja religijskih sklonosti. Valja naglasiti značenje vremenskoga slijeda suočavanja djeteta s agensima religijske socijalizacije. Riječima teorije racionalnog izbora, roditelji djetetu daju prve *inpute* (inicijacija i religijski odgoj) koji mogu potaknuti razvoj religijskih sklonosti. Dijete tako dobiva orijentire kojima se koristi u kasnijim interakcijama s drugima (vršnjacima, potencijalnim partnerom/ima), a koje snažno određuju njegov odnos prema religiji.

Metodologija

Cilj je istraživanja ispitati vezu između religioznosti u obitelji, religijske socijalizacije djece i sklonosti upisa djece u POUV. U sklopu analize namjeravamo odgovoriti na sljedeća pitanja: *Razlikuje li se religijsko ozračje u obitelji orijentacije i obitelji prokreacije roditelja koji upisuju djecu u redoviti program (RP) od onih koji djecu upisuju u POUV? U kojoj mjeri iskustvo vlastite religijske socijalizacije utječe na religijsku socijalizaciju djece? Koji su glavni prediktori upisa djece u POUV? U kojim bi se vrtićima (javnim/vjerskim/privatnim), prema mišljenju roditelja, trebao izvoditi POUV?*

U istraživanju smo pošli od sljedećih hipoteza:

H1: Roditelji čija djeca polaze POUV razlikuju se od roditelja čija djeca polaze RP u svim mjerenim indikatorima religioznosti: religija je bila prisutnija u njihovim obiteljima orijentacije, a prisutnija je i danas u njihovim obiteljima prokreacije, oni se češće svrstavaju u vjernike te redovitije sudjeluju u crkvenim obredima.

H2: Roditelji čija djeca polaze POUV pri upisu svoje djece u taj program ponajprije su motivirani religijskim motivima.

H3: Roditelji čija djeca polaze POUV podržavaju uvođenje POUV-a u sve vrtiće više od roditelja čija djeca polaze RP.

Uzorak

Istraživanje je provedeno terenskim anketiranjem na uzorku roditelja čija djeca pohađaju predškolske ustanove na prostoru Grada Rijeke (N = 257).⁴

⁴ Anketirani su roditelji čija djece pohađaju sljedeće vrtiće: »Gardelin«, »Rastočine«, »Delfin«, »Potok«, »Nazaret«, »Mima«, »Snjeguljica« i »Mala sirena«. U uzorku su zastupljeni roditelji čija djeca polaze javne (N = 170), privatne (N = 47) i vrtiće kojima je osnivač Katolička crkva (N = 40).

Uključene su dvije skupine ispitanika: prvu čine roditelji čija djeca polaze redoviti program u javnim (N = 127) i privatnim vrtićima (N = 24), ukupno 151 roditelj, a drugu oni čija djeca polaze POUV u javnim (N = 43), privatnim (N = 23) i vrtićima čiji je osnivač Katolička crkva (N = 40), ukupno 106 roditelja. Udio roditelja čija djeca polaze POUV namjerno je povećan iznad njihova postotka u cjelokupnoj populaciji, kako bi u statističkoj obradi mogli usporediti dvije kategorije roditelja. Analiza rezultata bit će usmjerena na usporedbu dvaju poduzoraka (roditelji čija djeca polaze RP i oni čija djeca polaze POUV). Podaci su prikupljeni u svibnju i lipnju 2012. godine. Obrada rezultata na razini deskriptivne analize, analize varijanci i regresijske analize provedena je u programskom paketu Statistica 10.0.

Instrumenti

Za potrebe istraživanja sastavljena su dva upitnika, za svaku skupinu roditelja (oni čija djeca polaze POUV i oni čija djeca polaze RP) po jedan, koja su se u najvećem dijelu podudarala. U oba je upitnika religioznost mjerena trima baterijama pitanja. Prvom su mjereni opći indikatori religioznosti: konfesionalna samoidentifikacija, religijska samoidentifikacija, vjerovanje u Boga i učestalost odlaženja na misu u crkvu. Drugom baterijom pitanja mjereni su sljedeći indikatori prisutnosti religijskog ozračja kao pokazatelj primarne religijske socijalizacije u roditeljskom domu u djetinjstvu ispitanika: posjedovanje slika svetaca, raspela i slično, slavljenje velikih crkvenih blagdana, post prije velikih crkvenih blagdana, roditeljski odgoj u vjeri i pohađanje župnog vjeronauka. Trećom baterijom pitanja mjerena je prisutnost religijskog ozračja u domu ispitanika kao pokazatelj primarne religijske socijalizacije vlastite djece: posjedovanje slika svetaca, raspela i sl., slavljenje velikih crkvenih blagdana, post prije velikih crkvenih blagdana, odgoj djece u vjeri i vjenčanje u crkvi. Riječ je o indikatorima koji otkrivaju koliko roditelji ulažu u izgradnju religijskog identiteta svoje djece. Usporedbom druge i treće baterije pitanja dobivamo sliku transmisije religijske socijalizacije na djecu. Poseban blok pitanja za roditelje čija djeca polaze POUV odnosio se na motive upisa djece u taj program. Ispitanici su trebali procijeniti važnost utjecaja za svaki od osam ponuđenih razloga na svoju odluku. Procjena je izvedena na četverostupanjskoj skali, od 1 = *nimalo* do 4 = *mnogo*. Roditelji čija djeca pohađaju POUV ocjenjivali su i zadovoljstvo programom na peterostupanjskoj skali od 1 = *potpuno nezadovoljan* do 5 = *potpuno zadovoljan*. POUV se nudi kao opcija u relativno malom broju vrtića pa je roditeljima čija djeca polaze RP postavljeno pitanje: *Biste*

li, ukoliko bi Vam vrtić to ponudio, upisali svoje dijete u POUV? Zajedničko pitanje u oba upitnika mjerilo je stav roditelja prema prihvatljivom načinu institucionalizacije vjerskog odgoja u vrtiću. Roditeljima su bila ponuđena tri modaliteta odgovora: 1 = odgoju u vjeri nije mjesto u vrtićima; 2 = odgoj u vjeri treba provoditi isključivo u privatnim vrtićima; 3 = odgoj u vjeri treba biti zastupljen u programu rada svih vrtića. Na kraju obaju upitnika su sociodemografska obilježja ispitanika: dob, spol, obrazovanje, broj članova obitelji, stanovanje, samoprocjena imovinskog stanja.

Religioznost Rijeke u hrvatskom kontekstu

Društveni kontekst unutar kojeg se događa, kao i kulturno i političko značenje što ga religijska(e) organizacija(e) u konkretnom društvu ima(ju), iznimno su važni u razumijevanju procesa religijske socijalizacije. Stoga ćemo se, usporedbom nekoliko temeljnih indikatora, osvrnuti i na specifičnosti religioznosti lokalne (riječke) sredine u odnosu na nacionalnu (hrvatsku) razinu. Problem s kojim se suočavamo pri pokušaju da naznačimo značajke religioznosti na riječkom području te njezine specifičnosti u odnosu na nacionalnu razinu, jest nedostatak recentnih istraživanja na lokalnoj razini. Koliko je nama poznato, dosad su realizirana tri anketna istraživanja religioznosti na reprezentativnom riječkom uzorku. Prvo, provedeno 1988. godine, sveobuhvatno je istraživanje religioznosti na riječkom području.⁵ Drugo je istraživanje provedeno pet godina kasnije s namjerom da, između ostalog, utvrdi posljedice svježih tektonskih društvenih promjena na religijske obrasce.⁶ Treće istraživanje, provedeno 2004. godine u organizaciji Katedre za sociologiju Pravnog fakulteta Sveučilišta u Rijeci, imalo je za cilj ispitivanje javnog mnijenja Primorsko-goranske županije.⁷

⁵ Anketno istraživanje provedeno je krajem 1988. godine na uzorku od 913 ispitanika, s opsežnim upitnikom od 143 varijable, na području tadašnje općine Rijeka, koja uključuje današnje gradove: Rijeku, Kastav, Bakar i Kraljevicu, te općine Viškovo, Klanu, Grobnik, Jelenje i Kostrenu. U istraživanju je korišten metodološki pristup Instituta za društvena istraživanja Sveučilišta u Zagrebu (Boneta, 1989).

⁶ Istraživanje je provedeno u travnju 1993. godine u okviru projekta koji je sufinancirao MZOS, »Hrvatski etnicitet i obrasci kulturnog ponašanja na istarsko-kvarnerskom području«. Upitnik je sadržavao 235 varijabli, 23 varijable su mjerile religioznost, a u uzorku je bio 421 ispitanik s riječkog područja. Rezultati istraživanja nisu objavljeni.

⁷ Istraživanje je provedeno krajem 2003. i početkom 2004. godine, s uzorkom od 1105 ispitanika, od čega je 590 bilo s područja nekadašnje općine Rijeka. U opsežnom anketnom upitniku (311 varijabli) bilo je šest varijabli kojima je mjerena religioznost (Banovac, Boneta i Vujić, 2005).

Istraživanja religioznosti u hrvatskom društvu utvrdila su masovno proširenu tradicionalnu (katoličku) religioznost, koja uključuje i neke elemente aktualne religioznosti (Marinović Jerolimov, 2005). Istodobno, zamijećeno je dominantno prigodno participiranje u institucionalnoj religijskoj praksi (Črpić i Zrinščak, 2010: 13–14), te masovno neprihvatanje onih crkvenih stavova o svijetu koji se kose s modernošću, primjerice o razvodu i predbračnim seksualnim vezama (Nikodem, 2010: 179). Istraživači su detektirali dominantan trend strelovitog uspona svih indikatora crkvene religioznosti od sredine osamdesetih do sredine devedesetih godina prošlog stoljeća (Cifrić, 1995; Skledar i Marinović Jerolimov, 1997), da bi nakon toga došlo do faze stabilizacije, a u pojedinim indikatorima i pada (Črpić i Zrinščak, 2010: 9–14). Nadalje, istraživanja su utvrdila očite unutarhrvatske regionalne razlike (Boneta, 2000, 2004; Vrcan, 2001; Marinović Jerolimov i Zrinščak, 2006), pa je legitimno postaviti pitanje: *Koliko se riječko područje uklapa u globalnu hrvatsku religijsku mapu?*

Kao relevantne pokazatelje religioznosti prikazat ćemo podatke o religijskoj samoidentifikaciji i obiteljskom religijskom ozračju. U Tablici 1 prikazani su podaci religijske samoidentifikacije u tri vremenske točke, iz čega su vidljivi trendovi promjena na nacionalnoj i riječkoj razini. Već i površnom inspekcijom tablice uočavamo da je religioznih ispitanika (puni naziv kategorija: *uvjereni sam vjernik i prihvaćam sve što moja vjera uči* i *religiozan sam, premda ne prihvaćam sve što moja vjera uči*) u Rijeci u sve tri vremenske točke mjerenja bilo manje nego na nacionalnoj razini. Nadalje, vidimo da su religiozni tek u istraživanju iz 2004. godine postali natpolovična kategorija. Istodobno je nereligioznih u Rijeci uvijek više, a u predzadnjem istraživanju čak i dvostruko više nego na razini Hrvatske. Opći trend promjena je na objema razinama isti i odvija se od nereligioznosti k religioznosti.

Tablica 1. Osobna religijska identifikacija (u %)

Hrvatska				Rijeka		
1989.*	1996.*	2004.**		1988.***	1993.****	2004.*****
15	36	40,5	Uvjereni/a vjernik/ca	11,54	18,05	27,87
27	37	37,6	Religiozan/na	16,59	29,45	35,75
11	8	7,1	Neodlučan/na	11,87	14,25	11,40
11	6	6,3	Ravnodušan/na	14,07	9,98	10,05
34	11	7,8	Nereligiozan/na	41,76	25,89	13,85

<i>Hrvatska</i>				<i>Rijeka</i>		
1989.*	1996.*	2004.**		1988.***	1993.****	2004.****
2	1	0,7	Protivnik/ca religije	4,18	1,66	0,63
–	–	–	Bez odgovora	–	0,71	0,45

Izvori: * Skledar i Marinović Jerolimov, 1997: 185

** Marinović Jerolimov, 2005: 308

*** Boneta, 1989: 146

**** arhiva autora

Budući da je obitelj ključan agens religijske socijalizacije, prisutnost religijskog ozračja u obitelji analizirat ćemo kroz dva indikatora prisutna u vrijeme ispitanikova odrastanja: roditeljski odgoj ispitanika u vjeri i pohađanje župnog vjeronauka, te kroz tri indikatora religioznog ponašanja u njegovoj sadašnjoj obitelji: slavljenje velikih crkvenih blagdana, post i odgoj djece u vjeri. Usporedit ćemo rezultate u prva dva riječka istraživanja, jer, nažalost, u trećem istraživanju navedeni indikatori nisu mjereni (Tablica 2).

Tablica 2. Indikatori obiteljskog religijskog ozračja na riječkom području (u %)

	1988.	1993.
Odgajani u vjeri	63,5	64,37
Pohađali župni vjeronauk	61,0	61,75
Odgajaju svoju djecu u vjeri	35,5	57,24
Slave velike crkvene blagdane u svom domu	53,5	78,38
Poste prije crkvenih blagdana u svom domu	26,1	58,43

Početnu religijsku inicijaciju⁸ krajem osamdesetih godina prate u nešto skromnijem opsegu, ali ipak većinski prošireni: religijski odgoj u obitelji (63,5%) i pohađanje župnog vjeronauka (61,0%).⁹ Rezultati odgovora

⁸ U prvom istraživanju četiri petine anketiranih na riječkom području kršteno je (82,2%), odnosno prošlo je temeljni obred kršćanske inicijacije (Boneta, 1989: 139).

⁹ Navedeni podaci otkrivaju da je među anketiranim ispitanicima, čija se primarna socijalizacija odvijala u zadnja dva desetljeća socijalizma, relativno mali udio onih koji nisu imali nikakav doticaj s religijom. Tomka (2010) smatra da je ključnu ulogu u zapuštanju religije u dijelu populacije imao pritisak ateizacije totalitarnoga komunističkog poretka na obiteljski život. Vjerojatno je ta generalizacija primjerena zemljama »iza željezne zavjese«, ali smatramo da ona zanemaruje modernizaciju društva kao čimbenik erozije religioznosti. Valja naglasiti da intenzitet sistemske ateizacije u posljednjim godinama socijalizma slabi i gubi legitimitet, a važniji postaje utjecaj modernizacijskih procesa.

na ta pitanja ostaju isti i pet godina kasnije. Podudaranje rezultata u dva istraživanja upućuje na to da ispitanici nisu rekonstruirali svoju prošlost sukladno trenutačnim okolnostima, odnosno pritiscima društvene poželjnosti. Naime, u vrijeme prvog istraživanja religioznost uopće, pa ni ona u obitelji, nije dio sistemski poticanoga poželjnog društvenog ponašanja, da bi u vrijeme drugog istraživanja to postala. U vrijeme prvog istraživanja tek nešto više od trećine ispitanika odgaja svoju djecu u vjeri, što znači da gotovo polovina onih koji su odgajani u vjeri tu dimenziju ne prenosi na svoju djecu. U drugom se istraživanju udio onih koji su odgajani u vjeri, a svoju djecu ne odgajaju u vjeri znatno smanjuje. Religiozni odgoj djece postao je značajkom većine anketiranih obitelji.¹⁰ Analizu zaključujemo konstatacijom da je na riječkom području tradicionalna religioznost stalna značajka većinskog dijela populacije u posljednjih četvrt stoljeća. Istraživanja otkrivaju da je ozračje većinskog dijela riječkih obitelji bilo temperirano religijom. Razlike u odnosu na nacionalni razinu su: nešto manja religioznost u većini indikatora i prevladavanje kategorije nonkonformističkoga vjernika.

Rezultati i rasprava

Sukladno obrascu rodne raspodjele obaveza vezanih uz brigu za malu djecu u hrvatskom društvu (Bijelić, 2011: 34–35), majke su u oba poduzorka bile u većini, s gotovo identičnim udjelom (cca 75%). Dob ispitanika varira od 20 do 49 godina, najčešća dob anketiranih je 35 godina, a prosječna dob svih ispitanika je 36 godina, sa statistički zanemarivom razlikom između dvaju poduzoraka. Anketirani muškarci su u prosjeku pola godine stariji od žena. U oba poduzorka prevladavaju četveročlane obitelji, što je i dominantni broj članova kućanstva. Dvije trećine ispitanika, podjednako u oba poduzorka, socioekonomski status svoje obitelji smatra prosječnim, dok jedna četvrtina svoj status smatra nešto boljim od prosjeka.

¹⁰ Između dva istraživanja najveći porast bilježi *post prije crkvenih blagdana* (+32,33%) i *slavljenje većih crkvenih blagdana* (+24,88%). Velika se promjena između dvaju istraživanja događa se i u čestici *odgoja vlastite djece u vjeri* (+21,74%). Pretpostavljamo da se i nakon ovog istraživanja trend rasta nastavio na lokalnoj razini, sukladno trendu na nacionalnoj razini. Na razini Hrvatske 2004. godine religiozno odgaja svoju djecu 82% ispitanika, velike crkvene blagdane slavi 86%, a posti prije njih 55% ispitanika (Marinović Jerolimov, 2008: 205).

Koje su značajke obitelji orijentacije ispitanika? Stupanj obrazovanja ispitanikovih roditelja pokazuje da kod obaju roditelja dominira završena četverogodišnja srednja škola. Jedina statistički značajna razlika između dva poduzorka ($\chi^2 = 7,595$; Cramerov $V = 0,176$; $p = 0,05$) pojavljuje se u varijabli *obrazovanje majke*. Majke čija djeca polaze RP u prosjeku su obrazovanije od onih čija djeca polaze POUV, jer ih je znatno više u kategoriji s najvišim obrazovanjem (36,55% : 20,79%). Uspoređujući obrazovanje očeva i majki uočava se snažan homogamni obrazac u oba poduzorka, s jednom znakovitom razlikom. Odstupanja od homogamnog obrasca u roditelja čija su djeca u RP-u idu podjednako u oba smjera, u 23,56% brakova očevi su obrazovaniji od majki, a 20,60% je obratno. Kod roditelja čija djeca pohađaju POUV u 30,30% su obrazovaniji očevi, a u 15,15% majke. Iako nismo istraživali supružničke odnose u obiteljima, moguće je pretpostaviti da će tradicionalnije vrijednosti biti prisutnije u obiteljima gdje je otac obrazovaniji od majke.

Iz Tablice 3 vidljivo je da između poduzoraka postoje statistički značajne razlike u sva četiri mjerena opća indikatora religioznosti. Najmanja je razlika u varijabli *konfesionalna identifikacija*. Velika većina ispitanika u objema kategorijama konfesionalno se opredjeljuje, a razlike su u većoj katoličkoj identifikaciji te minimalnoj zastupljenosti nekonfesionalnih među roditeljima čija djeca polaze POUV, nasuprot 15,23% roditelja čija djeca polaze RP koji se ne opredjeljuju. Ipak, više od dvije trećine roditelja čija djeca polaze RP (69,54%) deklarira se katolicima, pa ih možemo označiti potencijalnim interesentima za POUV. Nešto je veći Cramerov V u varijabli *postojanje Boga*, gdje primjećujemo manju sumnju u kategoriji roditelja čija djeca polaze POUV (5,71%) nego u kategoriji roditelja čija djeca polaze RP (22,00%). Još je veći Cramerov V u varijabli *religijska identifikacija* koja je mjerena peterostupanjskom skalom na kontinuumu uvjereni vjernik – uvjereni ateist. Primjetno je da se nešto manje od desetine roditelja čija djeca polaze POUV nije svrstalo u vjernike, dok se 60,93% ispitanika iz kategorije onih čija djeca polaze RP svrstalo u vjernike. Najveći Cramerov V izračunat je u varijabli *odlasci u bogomolju* koja se odnosi na prisustvovanje misi.

Tablica 3. Razlike u religioznosti roditelja (u %)

<i>Redoviti program</i>		<i>Program odgoja u vjeri</i>
Konfesionalna identifikacija		
69,54	Katolici	91,51
15,23	Ostale konfesije	7,55
15,23	Nijedna konfesija	0,94
$\chi^2 = 20,490$; Cramerov V = 0,282; df = 2; p < 0,001		
Postojanje boga		
6,67	Apsolutno siguran/na da ne postoji	0,95
15,33	Ne postoji	4,76
40,00	Postoji	25,71
38,00	Apsolutno siguran/na da postoji	68,57
$\chi^2 = 26,067$; Cramerov V = 0,319; df = 3; p < 0,001		
Religijska identifikacija		
19,87	Uvjereni/a vjernik/ca	51,89
41,06	Mnogo skloniji/a vjerovanju nego nevjerovanju	39,62
17,88	Ne zna, ne može procijeniti	4,72
11,26	Mnogo skloniji/a nevjerovanju nego vjerovanju	2,83
9,93	Uvjereni/a ateist/ica	0,94
$\chi^2 = 41,775$; Cramerov V = 0,403; df = 4; p < 0,001		
Odlasci u bogomolju		
29,45	Nikada	3,88
54,79	Samo na velike blagdane	41,75
10,96	Mjesečno	32,04
4,79	Tjedno	22,33
$\chi^2 = 52,049$; Cramerov V = 0,457; df = 3; p < 0,001		

U oba poduzorka najzastupljenija je kategorija praktikanata koji misa prisustvuju samo na velike blagdane. Redovitih praktikanata, koji misi prisustvuju sukladno crkvenom zahtjevu, a to znači barem jednom tjedno, ima pet puta više u kategoriji roditelja čija djeca polaze POUV nego među onima čija djeca polaze RP. Ako obrnemo logiku dolazimo do toga da su dvije trećine povremenih praktikanata (mjesečno) i tri četvrtine redovitih praktikanata (tjedno) uključili svoju djecu u POUV. Zaključimo da ti rezultati potvrđuju prvu hipotezu o većoj religioznosti roditelja koji su svoju djecu upisali u POUV. Istodobno valja primijetiti da se udio identifikacije i ponašanja koje nije religiozno, u skupini roditelja

čija djeca polaze RP, kreće između 15% i 30%, dok je takvih u skupini onih čija djeca polaze POUV uvijek manje od 5%. Istraživanja govore u prilog socijalizacijskoj tezi da se u religioznim obiteljima odgajaju djeca koja postaju religiozni ljudi (Brañas-Garza i Neuman, 2006; Bader i Desmond, 2006; Hardy i dr., 2010). Utjecaj primarne obiteljske socijalizacije smatra se ključnim u formiranju stavova i usmjeravanju ponašanja pojedinca.¹¹ Terminima teorije racionalnog izbora – roditelji investiraju u svoju djecu, čime se kumulira njihov religijski kapital. Zanimalo nas je kakav religijski kapital baštine ispitanici iz svog djetinjstva te u kojoj ga mjeri prenose na svoju djecu.

Primarnu religijsku socijalizaciju istraživali smo u dvije vremenske dimenzije: (1) religijsko ozračje u domu ispitanikovih roditelja u njegovu djetinjstvu u obitelji orijentacije; (2) religijsko ozračje u ispitanikovu domu danas u obitelji prokreacije. Prikaz ćemo zaključiti njihovom usporedbom, odnosno vezom osobnog iskustva religiozne socijalizacije s primjenom istog obrasca na odgoj vlastite djece. U sva tri koraka uspoređivat ćemo podatke roditelja u dva poduzorka.

Tablica 4. Indikatori religijskog ozračja u roditeljskom domu ispitanika u njihovu djetinjstvu (u %)

Redoviti program			Program odgoja u vjeri	
Ne	Da		Ne	Da
58,00	42,00	Imali smo slike svetaca, raspela i sl.	30,77	69,23
$\chi^2 = 18,289$; $C = 0,259$; $df = 1$; $p < 0,001$				
14,67	85,33	Slavili smo velike crkvene blagdane	5,77	94,23
$\chi^2 = 4,957$; $C = 0,138$; $df = 1$; $p = 0,02$				
44,67	55,23	Postili smo prije crkvenih blagdana	20,19	79,81
$\chi^2 = 16,247$; $C = 0,245$; $df = 1$; $p < 0,001$				
56,67	43,33	Odgajan sam u vjeri	20,19	79,81
$\chi^2 = 33,602$; $C = 0,342$; $df = 1$; $p < 0,001$				

Deskriptivna analiza distribucija u Tablici 4 sugerira opću ocjenu da je religijsko ozračje bilo većinski prisutno kroz sve istražene indikatore u

¹¹ Intenzivnija religijska socijalizacija djece ima za posljedicu formiranje religioznije odrasle osobe, koja će pri izboru supružnika voditi računa o njegovoj religioznosti, koja će iznimno rijetko napustiti religiju roditelja i prići nekoj drugoj religiji. Manju razinu religioznosti i veću sklonost konverziji imaju djeca odrasla u religijski heteronomnim obiteljima ili u obiteljima gdje jedan od roditelja nije religiozan (Bader i Desmond, 2006: 326).

roditeljskom domu ispitanika čija djeca pohađaju POUV. Svi mjereni indikatori bili su prisutni u gotovo 4/5 poduzorka roditelja čija su djeca u POUV-u, a samo su religijski simboli (slike svetaca, raspela i sl.) bili prisutni u nešto manjem postotku (69,23%). Najprošireniji obrazac ponašanja povezan s religijom bio je slavljenje velikih crkvenih blagdana, koje nije prakticirano u zanemarivom broju obitelji. U poduzorku roditelja čija su djeca u RP-u religijsko je ozračje većinski prisutno u dva od četiri pokazatelja, oba vezana uz velike crkvene blagdane.

Usporedba dvaju poduzoraka otkriva statističku značajnost razlike u svim česticama. Najveći koeficijent korelacije nalazimo u varijabli *odgajan sam u vjeri*, koja je znatno zastupljenija u roditelja čija su djeca u POUV-u (79,81% : 43,33%).

Provjerili smo statističku značajnost korelacije sociodemografskih varijabli i navedenih indikatora religijske socijalizacije ispitanika. Primjetan je sekularizacijski utjecaj obrazovanja majke na varijable *post prije blagdana* ($\chi^2 = 14,954$; $C = 0,240$; $df = 4$; $p < 0,01$) i *odgoj u vjeri* ($\chi^2 = 19,150$; $C = 0,269$; $df = 4$; $p < 0,001$), čiji intenzitet opada s porastom majčinog obrazovanja.

Tablica 5. Indikatori religijskog ozračja u ispitanikovu domu danas (u %)

Redoviti program			Program odgoja u vjeri	
Ne	Da		Ne	Da
51,33	48,67	Imamo slike svetaca, raspela i sl.	19,23	80,77
$\chi^2 = 26,814$; $C = 0,309$; $df = 1$; $p < 0,001$				
32,41	67,59	Slavimo velike crkvene blagdane	13,33	86,67
$\chi^2 = 12,019$; $C = 0,215$; $df = 1$; $p < 0,001$				
44,52	55,48	Postimo prije crkvenih blagdana	23,08	76,92
$\chi^2 = 12,182$; $C = 0,216$; $df = 1$; $p < 0,001$				
39,04	60,96	Odgajam/o svoje/u dijete/djecu u vjeri	2,86	97,14
$\chi^2 = 43,960$; $C = 0,386$; $df = 1$; $p < 0,001$				

U međugeneracijskoj transmisiji religioznosti ključan je roditeljski religijski *input*. Prethodno je prikazano da je roditeljski dom većine ispitanika u djetinjstvu bio temperiran religijskim sadržajima. *U kojoj mjeri roditelji te sadržaje prenose na svoju djecu? Karakterizira li obitelj prok-reacije slično religijsko ozračje kao i obitelj orijentacije?* U Tablici 5 prikazani su indikatori obiteljskog religijskog ozračja u domovima ispitanika

u trenutku anketiranja. Nalazimo da su svi indikatori, osim posjedovanja religijskih simbola, prisutni u natpolovičnom dijelu obiteljskih domova u objema skupinama. Slavljenje velikih crkvenih blagdana najproširenije je religiozno ponašanje u populaciji kako u prošlosti, tako i danas. Riječ je o varijabli u kojoj se dvije skupine najmanje razlikuju. Najveću razliku nalazimo u čestici *odgajam svoju djecu u vjeri*, koja je najprošireniji oblik religioznog ponašanja u domovima roditelja čija djeca polaze POUV.

Uspoređujući konzistentnost transmisije obiteljskoga religijskog ozračja kroz pojedinačne pokazatelje (usporedba tablica 4 i 5) nalazimo različite trendove. Začuduje podatak da se slavljenje velikih crkvenih blagdana smanjilo u odnosu na roditeljski dom u oba poduzorka. Budući da taj aspekt nije istraživani, možemo pretpostaviti da je pad slavljenja posljedica ekonomske krize i neimaštine, odnosno da je dio ispitanika *slavljenje blagdana* shvatio isključivo u svjetovnom smislu blagovanja. Tu pretpostavku podupire činjenica da je proširenost posta prije blagdana ostala gotovo ista. Religijskih simbola u obliku slika svetaca i raspela je nešto manje nego ih je bilo u djetinjstvu u domovima ispitanika čija djeca polaze RP, a više kod onih čija djeca polaze POUV. Najveću promjenu u smjeru povećanja religijskog ozračja nalazimo u porastu prakticiranja vjerskog odgoja djece u objema skupinama. Sukladno postavljenoj hipotezi utvrđena je statistička veza u križanju dviju varijabli (Tablica 6).

Tablica 6. Povezanost varijabli »odgajan/a u vjeri« i »odgaja svoje dijete u vjeri« (u %)

		Nije odgajan/a u vjeri	Odgajan/a je u vjeri	
<i>Redoviti program</i>	Ne odgaja	61,25	12,31	$\chi^2 = 36,007$; C = 0,446; df = 1; p < 0,001
	Odgaja	38,75	87,69	
<i>Program odgoja u vjeri</i>	Ne odgaja	14,29	0,00	$\chi^2 = 12,209$; C = 0,324; df = 1; p < 0,001
	Odgaja	85,71	100,00	

U oba su poduzorka ispitanici koji su odgajani u vjeri, u svom ponašanju konzistentniji od onih koji nisu odgajani u vjeri. U poduzorku roditelja čija djeca polaze POUV svi religiozno odgajani ispitanici u istom duhu odgajaju i svoju djecu. U poduzorku roditelja čija djeca polaze RP tek svaki deveti religiozno odgajani ispitanik ne odgaja svoju djecu

u istom duhu. Ispitanici koje roditelji nisu odgajali u vjeri skloniji su konverziji. Takav je trend prisutniji u poduzorku onih čija djeca polaze POUV, u kojem 85,71% ispitanika koji nisu religiozno odgajani, odgajaju svoju djecu u vjeri. U kategoriji roditelja čija djeca polaze RP više od trećine anketiranih (38,75%) odustaje od nereligiozne socijalizacije iz djetinjstva i mijenja obrazac k odgoju u vjeri. Dakle, dominantni trend konverzije koja se događa u istraživanoj populaciji odvija se od osobnog iskustva nereligioznog obiteljskog odgoja k religioznom odgoju vlastite djece. Osnovnim uzrocima konverzije smatramo promijenjeni društveni kontekst, djelovanje nove političke elite, nacionalnu homogenizaciju i rat, koji su pridonijeli jačanju procesa desekularizacije i retradicionalizacije hrvatskog društva.

Ni u religioznom odgoju djece ne nalazimo statističku vezu sa sociodemografskim varijablama. Prema tome, ne postoje razlike između pojedinih dobni skupina roditelja i obrazovnih kategorija u transmisiji religioznog odgoja na djecu. Religiozni odgoj postaje dominantan obrazac socijalizacije djece u svim kategorijama. Postavljaju se pitanja: *Zašto neki roditelji upisuju djecu u POUV, a drugi ne? Koji su religijski indikatori prediktori odluke o upisivanju djece u POUV?*

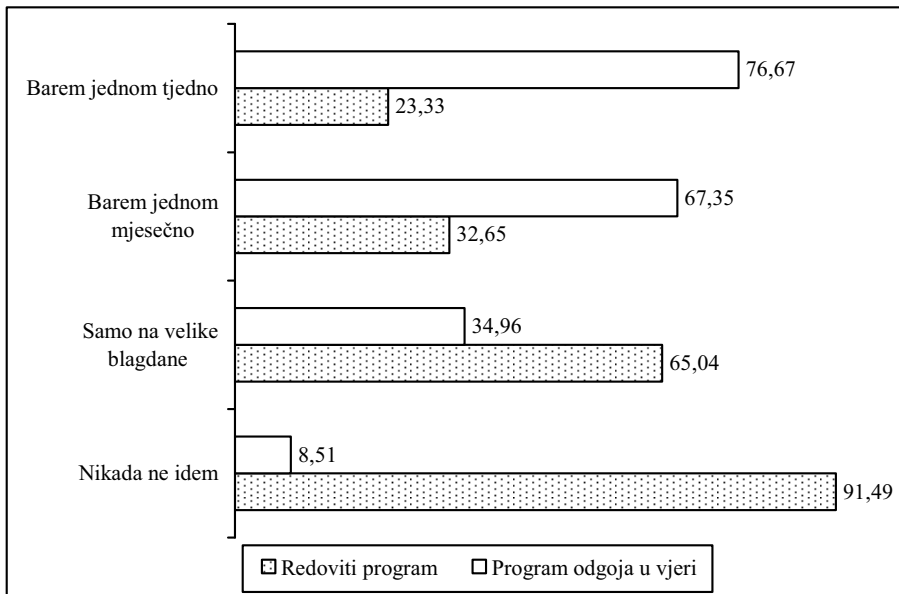
Tablica 7. Regresijska analiza prediktora važnih za upis djece u POUV

R ² = 0,249	Stand. β-ponderi	P	Korelacija	
			parcijalna	semiparcijalna
Crkvena participacija	0,314	0,001	0,299	0,271
Odgoj djeteta u vjeri	0,261	0,001	0,252	0,226
F(2,241) = 40,007				

Regresijska *stepwise* analiza u koju je bilo uključeno četrnaest indikatora religioznosti i sedam sociodemografskih varijabli, izdvojila je samo dvije varijable: *crkvenu participaciju* i *odgoj djece u vjeri* kao prediktore pri upisu djece u POUV (Tablica 7). Dakle, iskustvo vlastite religijske socijalizacije nije presudno u odluci o upisu djece u POUV. Ključni je razlog ispitanikova aktualna religioznost, odnosno roditelji koji svoju djecu upisuju u POUV redovitije su nazočni na misama te češće svoju djecu odgajaju u vjeri.

Budući da se redovitost crkvene participacije pojavljuje kao najvažniji prediktor promotrimo vezu te varijable s tipom programa što ga dijete pohađa (Slika 1).

Slika 1. Povezanost varijabli »učestalost crkvene participacije« i »tip programa« (u %)



Sukladno prvoj hipotezi postoji statistički značajna razlika u intenzitetu crkvene participacije između dviju kategorija roditelja ($\chi^2 = 52,049$; $C = 0,416$; Cramerov $V = 0,457$; $df = 3$; $p < 0,001$). Općenito su roditelji čija djeca polaze POUV redovitiji praktikanti od roditelja čija djeca polaze RP te ih ima iznimno malo (8,51%) u kategoriji apstinencata. Ispitanici iz kategorije roditelja čija djeca polaze RP koji relativno redovito prisustvuju misama (kategorije tjedno i mjesečno), potencijalna su baza regrutacije novih polaznika POUV-a, odnosno mogućeg omasovljenja programa. S druge strane, među onima koji su upisali svoju djecu u POUV nezanemariv je udio prigodnih praktikanata. Dakle, što su ispitanici crkveno aktivniji, veća je vjerojatnost da će dijete upisati u POUV.

Roditelji čija djeca pohađaju POUV procjenjivali su značaj razloga zbog kojih su se odlučili na upis djece u taj program. Procjena je vršena na četverostupanjskoj skali, od 1 = nimalo do 4 = mnogo (Tablica 8). Usporedbom aritmetičkih sredina uočavamo da samo dva razloga imaju vrijednost veću od 2,5, a više od dvije trećine ispitanika ih smatra važnim (*prilično* i *mного*). Najviše rangirani motiv *bolji odgoj djeteta* možemo svrstati u kategoriju općeodgojnih motiva. Na drugom je mjestu religijski

motiv *održavanja vjere*, dok nešto manje od polovine anketiranih smatra da se time proširuje opća kultura djeteta. Podjednak postotak zabrinut je za negativne utjecaje kojima bi dijete moglo biti izloženo ako ne bi pohađalo POUV. Petina ispitanika priznaje da je na njihovu odluku utjecao strah da dijete ne bude izloženo diskriminaciji. Iznimno je mali dio ispitanika naveo utjecaj okoline, kao i ekonomski razlog neplaćanja programa, kao motive. Nemogućnost upisa dijete u drugi program ocjenjuje važnim motivom petnaest posto ispitanika. Rangiranje motiva ne potvrđuje drugu hipotezu istraživanja, jer je ispitanicima važnijim svjetovni nego religijski motiv pri upisu.

Tablica 8. Roditeljski razlozi upisa djeteta u POUV (u%)

N = 106	Nimalo	Malo	Prilično	Mnogo	AS	SD
Bolji odgoj djeteta	7,55	12,26	26,42	53,77	3,26	0,949
Održanje vjere	12,26	19,81	33,02	34,91	2,91	1,019
To je dio opće kulture	36,79	17,92	24,53	20,75	2,29	1,170
Da dijete ne bi bilo prepušteno drugačijim utjecajima	38,68	17,92	27,36	16,04	2,21	1,127
Da dijete ne bi bilo izloženo diskriminaciji	63,21	16,98	11,32	8,49	1,65	0,986
Jer nije bilo drugih mogućnosti da upiše dijete u vrtić	75,47	9,43	7,55	7,55	1,47	0,927
Zato što i drugi upisuju djecu u taj program	83,02	11,32	5,66	0,00	1,23	0,539
Zato što je program besplatan	89,62	4,72	2,83	2,83	1,19	0,618

Proveli smo daljnju statističku analizu za dva najvažnija motiva. Varijable koje ih determiniraju su *religijska samoidentifikacija*, *crkvena participacija* i *odgoj ispitanika u vjeri*. U svim modalitetima religijske samoidentifikacije, pa i među uvjerenim vjernicima, *bolji odgoj djeteta* (AS = 3,56; SD = 0,117) važniji je motiv nego *održanje vjere* (AS = 3,20; SD = 0,129). Možemo reći da je prvi motiv upisa djece u POUV povećanje ljudskog kapitala koje se događa prihvaćanjem religijskih sadržaja.

Roditelji čija djeca polaze POUV iznimno su visokom prosječnom ocjenom ocijenili program (AS = 4,54; SD = 0,802), a najčešće su njime *potpuno zadovoljni* i *zadovoljni*. Dakle, roditelji djece koja pohađaju POUV imaju vrlo pozitivna iskustva i ujednačene stavove u visokom vrednovanju

tog programa. Što o programu misle djeca i odgajatelji koji ga provode, ostaje izazov za daljnja istraživanja.

Roditeljima čija djeca pohađaju RP postavljeno je pitanje o njihovoj zainteresiranosti da djecu upišu u POUV. Najbrojnija skupina (43,05%) nije zainteresirana za tu mogućnost, a ostatak je podijeljen u dvije kategorije jednake veličine (28,48%), od kojih je jedna zainteresirana, a druga trenutno ne zna što bi u toj situaciji učinila. Primjetno je da interes za upis djece u POUV znatno zaostaje za ostalim indikatorima obiteljskog religijskog ozračja i religijske socijalizacije. Podsjetimo da smo prethodno utvrdili visoku razinu religioznosti i u kategoriji roditelja čija djeca polaze RP pa, primjerice, 60,96% ispitanika iz te kategorije tvrdi da djecu odgaja u vjeri. Regresijska analiza pokazuje da su *odgoj djeteta u vjeri* i *crkvena participacija* ključni pri izražavanju interesa za upisom djece u POUV. Oba prediktora spadaju u indikatore aktualne religioznosti, a izdvojena su i u prethodnoj regresijskoj analizi.

Tablica 9. Povezanost varijabli »odgaja svoje dijete u vjeri« i »biste li upisali dijete u POUV« (u%)

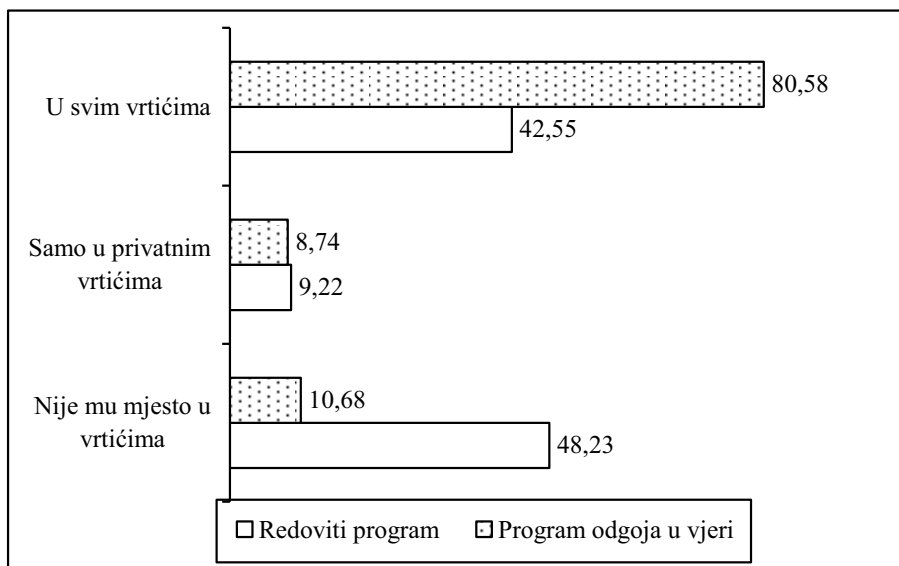
N = 146	Ne	Ne zna	Da
Ne odgaja	71,93	24,56	3,51
Odgaja	24,72	29,21	46,07
$\chi^2 = 39,590$; $C = 0,462$; Cramerov $V = 0,521$; $df = 2$; $p < 0,001$			

U Tablici 9 prikazana je povezanost varijabli *odgoj djeteta u vjeri* i *interesa za upisom u POUV* u skupini roditelja čija djeca idu u RP. Statistička obrada otkriva veću dosljednost u ispitanika koji ne odgajaju djecu u vjeri nego u onih koji to čine. Više od dvije trećine (71,93%) onih koji djecu ne odgajaju u vjeri nisu zainteresirani za upis u POUV, dok je među njima zanemariv udio onih koji bi sigurno djecu upisali u program (3,51%). Istodobno, nešto manje od polovine onih koji djecu odgajaju u vjeri sigurno je da bi upisali djecu u POUV kad bi im on bio ponuđen, petina sigurno ne bi, a više od četvrtine ih je neodlučno. Izraženo u apsolutnim postocima ispada da je nešto manje od 30% roditelja čija djeca polaze RP zainteresirano za njihovo uključenje u POUV u vrtiću. Tako se potencijalna baza za regrutaciju polaznika POUV-a prepolovila, sa 60,96% ispitanika koji odgajaju djecu u vjeri na 28,48% koji su zainteresirani za upis.

Zaključimo, uslijed velikih promjena u strukturi religioznosti uzrokovanih procesom desekularizacije i retradicionalizacije u posljednjih dvade-

setak godina, u hrvatskom se društvu pojavljuju zanimljive nedosljednosti. Prva je nedosljednost da dio roditelja koji djecu odgajaju religiozno smatra da ih ne treba uključiti u POUV već u vrtiću, nego u osnovnoj školi, a druga da dio roditelja uključuje djecu u POUV već u vrtiću, a u svom domu ih ne odgaja religiozno.

Slika 2. Povezanost varijabli »program koji dijete polazi« i »mjesto POUV-a« (u %)



Kakav je načelni stav roditelja o uvođenju POUV-a u dječje vrtiće? Na Slici 2 prikazana je veza varijabli *program koji dijete polazi* i *mjesto POUV-a* ($\chi^2 = 40,620$; $C = 0,378$; Cramerov $V = 0,408$; $df = 2$; $p < 0,001$).¹² U odgovorima roditelja dvaju programa nalazimo očekivanu razliku, što je u skladu s trećom hipotezom. Očito je da najveći dio roditelja čija djeca polaze POUV smatra da je programu mjesto u svim vrtićima (80,58%). Iznenađuje desetina roditelja (10,68%) čija djeca polaze POUV, a koji smatraju da programu nije mjesto u vrtiću. Daljnje statističke analize otkrivaju da nije riječ o roditeljima koji su nezadovoljni vrtićem, upravo suprotno, oni su njime iznimno zadovoljni. Riječ je o manjem broju ispitanika na

¹² Dio ispitanika (4,67%) koji je dopisao svoje prijedloge o poziciji POUV-a isključen je iz analize koja slijedi.

čiju je odluku o upis djeteta u POUV znatno utjecala nemogućnost upisa u vrtiće s drugim programima. Roditelji čija djeca polaze RP rascijepljeni su u dvije suprotstavljene kategorije, od kojih neznatno veća (48,28%) smatra da se program uopće ne treba izvoditi u vrtiću, a nešto manja (42,55%) da mu je mjesto u svim vrtićima. U objema skupinama roditelja podjednaki je udio onih koji bi POUV smjestili isključivo u privatne vrtiće. Uvođenje POUV-a u javne predškolske ustanove još je uvijek pitanje koje dijeli ispitivanu populaciju. Uz ogradu da je u ovom istraživanju anketiran samo onaj dio riječke populacije koji ima djecu u vrtićima, ipak možemo primijetiti da je u proteklih deset godina znatno opalo protivljenje riječke javnosti ideji uvođenja POUV-a u vrtiće, što je pokazatelj trenda promjene društvene klime.¹³ Opadanje negativnog stava pokazatelj je prihvaćanja te inicijative kao dijela društvene normalnosti, odnosno smanjenja protivljenju religizaciji predškolske odgojno-obrazovne prakse.

Ako ponderiramo rezultate svake od skupina sukladno njezinu udjelu u populaciji roditelja djece predškolske dobi, ispada da se približno 45% populacije protivi, a 40% podržava ideju uvođenja POUV-a u vrtiće. Najzanimljivije je da znatan dio roditelja čija djeca polaze RP koji odgaja svoju djecu religiozno (43,82%) ne podupire ideju uvođenja POUV-a u sve vrtiće, a trećina (34,83%) smatra da programu uopće nije mjesto u vrtiću. Riječ je o roditeljima koji očito ne smatraju potrebnim da djeca te dobi uz obiteljsku religijsku socijalizaciju budu uključena i u formalnu religijsku socijalizaciju.

Zaključak

Zašto se roditelji odlučuju za upis djece predškolske dobi u POUV u dječjim vrtićima? Što razlikuje roditelje koji upisuju djecu u POUV od roditelja čija djeca polaze RP? Obje su skupine roditelja većinski religiozne, ali su roditelji djece iz POUV-a religiozniji u svim mjerenim indikatorima. Najvažniji je prediktor odluke o upisu u POUV redovita participacija u crkvenim obredima. Pojednostavljeno rečeno: redoviti praktikanti skloni su upisati djecu u program, a apstinenti ne. Uz tu očekivanu vezu, istraživanje uključenosti djece u POUV suočilo nas je s nekoliko paradoksa. Prvi je paradoks suprotnost između većinski proširenih pokazatelja religioznosti u

¹³ U istraživanju iz 2004. godine tri četvrtine ispitanika u dobi od 18 do 50 godina, što odgovara dobi ispitanika ovog istraživanja, izrijeком je bilo protiv uvođenja POUV-a u vrtiće.

istraživanoj populaciji i relativno skromne participacije u POUV-u. Iako su indikatori tradicionalne religioznosti većinski prošireni, religija je prisutna u ozračju većine obitelji, većina ispitanika je prošla obrede religijske inicijacije i odgaja svoju djecu u vjeri; ipak ih se vrlo mali broj odlučuje za upis djeteta u program. Pohađanje POUV-a najmanje je proširen indikator religioznosti. Drugi je paradoks suprotnost između većinske religijske obiteljske socijalizacije djece iz RP-a i manjinske spremnosti roditelja da ih uključe u POUV.

Treći, i najveći paradoks, jest promjena roditeljskog stava pri upisu djece u osnovnu školu. Postotak roditelja koji upisuju svoju djecu u izbornu nastavu vjeronauka u prvom razredu osnovne škole devet je puta veći od postotka djece upisane u POUV u vrtićima. Zašto roditelji smatraju da je formalna religijska socijalizacija primjerenija osnovnoškolcima nego predškolicima? Navodimo tri moguća objašnjenja, odnosno pretpostavke koje u budućim istraživanjima valja provjeriti. Prva je pretpostavka da roditelji smatraju da su djeca predškolskog uzrasta premala za upoznavanje s religijskim sadržajima. Iskustvo odgojiteljica o teškoćama koje predškolska djeca imaju u razumijevanju religijskih sadržaja argument je u prilog toj pretpostavci. No, još uvijek ostaje pitanje razloga roditeljske promjene kriterija samo godinu dana kasnije kad djecu upisuju u osnovnoškolski vjeronauk. Druga je pretpostavka da je ključan motiv upisa u osnovnoškolski vjeronauk kompletiranje osnovnih sakramenata, čemu u prilog idu podaci o osipanju pohađanja vjeronauka nakon dobivanja sakramenata u srednjoj školi. Treća je pretpostavka da na upis u osnovnoškolski vjeronauk utječe moćan mehanizam konformiranja s dominantnim obrascima ponašanja koje slijedi golema većina rođaka, prijatelja, susjeda i poznanika. Spomenute se pretpostavke međusobno ne isključuju, nego su komplementarne te je potrebno utvrditi utjecaj svake od njih. Da bismo mogli zaključiti koliko je riječ o dubokim i trajnim promjenama u obrascima religijske socijalizacije, a koliko o nestabilnim posljedicama društvene poželjnosti i situacijske prisile, buduća istraživanja valja usmjeriti k roditeljima osnovnoškolaca. Iz njih nipošto ne bi smjela biti izostavljena ni dječja perspektiva, budući da odrastanjem djeca imaju sve veću ulogu u donošenju odluka o interakcijama u koje će biti uključena. Konačno, četvrti paradoks odnosi se na dosljednost transmisije religijske socijalizacije. Dok u skupini roditelja čija djeca polaze POUV nalazimo relativnu dosljednu transmisiju vlastitog iskustva religijskog odgoja na svoju djecu, u skupini roditelja čija djeca polaze

RP uočavamo konverzije. Nezanemariv dio ispitanika, iako sami nisu tako odgajani, svoju djecu odgajaju religiozno. No, prakticiranje religijske obiteljske socijalizacije nužno ne znači i prihvaćanje uključivanja svog djeteta u POUV, čak ni ideje formalne predškolske religijske socijalizacije. Veliki dio ispitanika koji djecu odgajaju religiozno nije zainteresiran za upis djece u program i odbacuje ideju o njegovu uvođenju u javne vrtiće.

Mjereni indikatori religioznosti, kao i pozitivan stav o uvođenju POUV-a u predškolske ustanove, podupiru tezu da je dio ispitanika zainteresiran za formalnu religijsku socijalizaciju svoje djece. Na temelju toga možemo pretpostaviti da će broj djece koja se upisuju u POUV u budućnosti rasti, dakako uz uvjet da se ponuda tog programa u vrtićima proširuje. Ipak, većina roditelja trenutačno u predodžbu formalne religijske socijalizacije svoje djece ne uključuje POUV u vrtićima.

LITERATURA

- Ančić, Branko i Puhovski, Tamara (2011). *Vjera u obrazovanje i obrazovanje u vjeri: stavovi i iskustva nereligioznih roditelja prema religiji i vjeronauku u javnim školama u Republici Hrvatskoj*. Zagreb: Forum za slobodu odgoja.
- Bader, Christopher D. i Desmond, Scott A. (2006). »Do as I Say and as I Do: The Effects of Consistent Parental Beliefs and Behaviors Upon Religious Transmission«, *Sociology of Religion*, 67 (3): 313–329.
- Banovac, Boris, Boneta, Željko i Vujić, Vidoje (2005). *Izazovi javnosti: javno mnijenje Primorsko-goranske županije*. Rijeka: Sveučilište u Rijeci i Primorsko-goranska županija.
- Bijelić, Nataša (2011). *Muškarci i rodna ravnopravnost u Hrvatskoj: rezultati istraživanja*. Zagreb: CESI.
- Boneta, Željko (1989). »Religijska situacija u Rijeci«, *Argumenti*, 1-2: 135–160.
- Boneta, Željko (2000). »Stabilizacija vjerničke strukture i/ili njihanje klatna – Religioznost u Istri – Prilog socio-religijskoj karti Hrvatske«, *Revija za sociologiju*, 31 (3-4): 133–151.
- Boneta, Željko (2004). »Konfesionalna i religijska identifikacija u Gorskom kotaru, Istri i Lici«, *Zbornik Pravnog fakulteta Sveučilišta u Rijeci*, 25 (2): 877–889.
- Brañas-Garza, Pablo i Neuman, Shoshana (2006). »Intergenerational Transmission of 'Religious Capital': Evidence from Spain«, *Forschungsinstitut zur Zukunft der Arbeit, Bonn, Discussion Paper Series, IZA DP No. 2183*, <http://ftp.iza.org/dp2183.pdf>.
- Bruce, Steve (1999). »Modernisation, Religious Diversity and Rational Choice in Eastern Europe«, *Religion, State & Society*, 27 (3-4): 265–275. doi: 10.1080/096374999106476
- Cifrić, Ivan (1995). »Vjernička struktura u tranzicijskom kontekstu hrvatskog društva«, *Društvena istraživanja*, 4 (6): 819–836.

- Črpić, Gordan i Zrinščak, Siniša (2010). »Dinamičnost u stabilnosti: religioznost u Hrvatskoj 1999. i 2008. godine«, *Društvena istraživanja*, 19 (1-2): 3–27.
- Hardy, Sam A., White, Jennifer, Ruchty, Joshua i Zhang, Zhiyong (2010). »Parenting and the Socialization of Religiousness and Spirituality«, http://nd.psychstat.org/_media/research/hardy_et_al_2010.pdf.
- Hunsberger, Bruce i Brown, L. B. (1984). »Religious Socialization, Apostasy, and the Impact of Family Background«, *Journal for the Scientific Study of Religion*, 23 (3): 239–251. doi: 10.2307/1386039
- Iannaccone, Laurence R. (1990). »Religious Practice: A Human Capital Approach«, *Journal for the Scientific Study of Religion*, 29 (3): 297–314. doi: 10.2307/1386460
- Iannaccone, Laurence R. (2003). »Spiritual Capital: An Introduction and Literature Review«, Preliminary draft, prepared for the Spiritual Capital Planning Meeting, <http://www.metanexus.net/archive/spiritualcapitalresearchprogram/pdf/review.pdf>.
- Marinović Jerolimov, Dinka (2005). »Tradicionalna religioznost u Hrvatskoj 2004.: između kolektivnoga i individualnoga«, *Sociologija sela*, 43 (2): 303–338.
- Marinović Jerolimov, Dinka (2008). »Religious distance in Croatia«, u: Christian Moe (ur.). *Images of the Religious Other: Discourse and Distance in the Western Balkans*. Novi Sad: CEIR, str. 201–217.
- Marinović Jerolimov, Dinka i Zrinščak, Siniša (2006). »Religion Within and Beyond Borders: The Case of Croatia«, *Social Compass*, 53 (2): 279–290. doi: 10.1177/0037768606064340
- Nikodem, Krunoslav (2010). »Religija i obitelj: utjecaj kršćanskog identiteta na percepciju odnosa roditelja i djece«, *Socijalna ekologija*, 19 (2): 173–194.
- Sherkat, Darren E. (2003). »Religious Socialization: Sources of Influence and Influences of Agency«, u: Michele Dillon (ur.). *Handbook of the Sociology of Religion*. Cambridge: Cambridge University Press, str. 151–163.
- Skledar, Nikola i Marinović Jerolimov, Dinka (1997). »Uloga religije i religioznosti u integracijskim procesima u Hrvatskoj: teorijsko-metodologijske mogućnosti istraživanja«, *Politička misao*, 34 (2): 177–191.
- Tomka, Miklós (2010). »Religion in Central and Eastern Europe: Facts and Interpretations«, *Religion and Society in Central and Eastern Europe*, 3 (1): 1–15, <http://www.rascee.net/index.php/rascee/article/view/33/20>.
- Vrcan, Srđan (2001). *Vjera u vrtlozima tranzicije*. Split: Glas Dalmacije, Revija Dalmatinske akcije.
- Zrinščak, Siniša (2008). »Sociology of Religion in Croatia 1991–2007«, u: Dragoљub B. Đorđević (ur.). *The Sociology of Religion in the Former Yugoslav Republics*. Niš: Yugoslav Society for the Scientific Study of Religion, str. 27–42.

Informal and Formal Religious Socialisation in Early Childhood: Ties and Paradoxes

Željko BONETA, Željka IVKOVIĆ

Faculty of Teacher Education, University of Rijeka, Croatia

zeljko@ufri.hr

Marina ŠANKO-BRLETIĆ

Early Childhood and Preschool Educational Institution "Orepčiči", Kraljevica, Croatia

The article deals with the discrepancy between the widespread family religious environment in Croatian society and the modest enrolment of children in the education-in-faith programme (EIFP) in kindergartens. The classical theory of socialisation is applied since it is more suitable for explanation of the initiation of a child in a religious community than the theories of religious capital (Iannaccone) and religious preferences (Sherkat). A field survey was conducted on a sample of 257 parents of children who attend kindergartens in the area of the City of Rijeka. The sample included two groups of respondents: parents whose children attended regular programmes, and parents whose children attended EIFP. Differences between the two groups of parents were explored in: general indicators of religiosity; experience of religious socialisation in their childhood; religious socialisation of their children; the family religious environment; motives for enrolment and satisfaction with EIFP, or interest in enrolment; and, the acceptable way of institutionalisation of EIFP. A prevalence of indicators of general religiosity and religious socialisation in the family has been identified in both groups. Parents whose children are enrolled in EIFP are more religious by all indicators, and the key predictor of enrolment in the programme is regular attendance at religious services. Research found four paradoxes in the studied population. The first one is the contrast between prevailing indicators of religiosity and the relatively modest participation of children in EIFP. The second one is the contrast between prevailing religious socialisation of children in the family and the minority readiness of parents to enrol them in EIFP. The third and major paradox is the change in parental attitudes when enrolling children in the extra-curricular subject of catechism in elementary school. The fourth one refers to (in) consistency in transmission of religious socialisation. The conclusion is that some parents are interested in formal religious socialisation for their children, but most of the respondents do not include EIFP in kindergartens in their idea of formal religious socialisation of their children.

Key words: religious socialisation, family religious environment, education-in-faith programme in kindergartens, transmission of religiosity